

МБДОУ Кызыл-Сылдысский детский сад «Челээш» с. Булун-Бажы Эрзинского кожууна

Тыва улустун оюннары

Кижизидикчи башкы: Нынмыр М.А.

Тыва оюннун ужуур дузазы:

* Оюн бичии уругларнын дыл-домаан, угаан-медерелин сайзырадыр, чараш чуулге болгаш найыралга ооредир.

* Оюнну кижиге торуттунуп кел-ле ойнап эгелээр болгаш ол оюн кижини бугу назынынын иштинде удеп кээр. Оюннун кижиге ужуур – дузазын санап четпес. Оюн кижини, ылангыя, озуп олулар аныяк кижилерни куш ажылга кижизидер.

* Оюннарны чугле уруглар ойнаар эвес, ону улуг – аныяк-даа кижилер ойнаар. Ынчалза-даа оюннарнын хевирлери улустун назы – харынын, эртем – ажылынын аайы-биле ылгалып, нарыыдаар.

Тыва улустун оюннары:

- «Аскак – кадай», «Согур - Аза»;
- «Тевек»;
- «Аскангырлаар»;
- «Чинчи чажырары»;
- «Кажык»;
- «Хуреш», «Хурежип ойнаары»;
- «Аржыыл кагары»;
- «Сайзанактаары»;

Чинчи чажырары

- Ойнакчылар ийи болук бооп уступ аар. Чинчини баштай чажырар таланы кандыг-бир арга-биле тодарадыр.
- Чинчини чажырар эргени чаалап алган тала бодунун бир толээзин -чинчи чажырар кижини ундурер, чамдыкта улустун олурган аайы-биле ээлчег езугаар.

Хурэжири

- ❖ ХУРЕШ – тускай дурумнер езугаар, ийи кижинин янзы – буру аргалар ажыглап тургаш, куш дузазы-биле октажыры, тыва эр кижинин уш оюнунун бирээзи.
- ❖ Тыва хурешке моголер дензи, назы – хар барымдаалавас, кончуг шыырак аар дензилиг бичежек дурт – сынныг, кашпагай, оран мого октаптар, тыва хуреш кончуг нарын, ур белеткелдиг.
- ❖ Тыва хурешти бурунгу тоогуден алгаш коорге бистин ада-огбелеривис эр кижинин уш оюнунга моорейни оран-чурт чер ээзинге чудуп, оваа, суг бажы, от, бурган дагаанда, куда душкенде, ыдык кылганда, чылыг уезинде торел-болук аайы-биле байыр-дой эрттирер турган.

Тевектээри

Тевек ону база-ла чус-чус чылдар бурунгаар тыптып келген. Ол ылангыя аныяк улустун канчаар-даа аажок сонуургаар салдынмас оюну. Тевекти хол-биле ору октааш, дедир дужуп бадып орда он талакы будунун иштии чарыбыле база-ла ору алзыр теп ундуруптер, оон бадып орда база-ла теп ундуруптер.

Сайзанактаары

Ол оюнну даш-биле ойнаар. Ол оюн болза, аал коданын буруну-биле илередип, ону догerezин хевирлеп, дурзулеп тургаш кылган. Борбак – борбак сай даштары-биле аалдын мал – маганын шуптузун дурзулеп, ак – кара, улуг – биче аайы-биле ангылап турар. Ховар малдарны (теве, сарлык)салбак даштар-биле дурзулеп кылыр. Ог иштин база калбак даштар-биле дерип, шыйып тургаш кылыр.

Аржыыл кагары

Ойнакчылар долгандыр олуруп алыр, бир кижии аржыыл кагар кылдыр унуп келир. Ол кижинин олурган олуду хостуг артып каар. Аржыыл кагар кижии улусту долгандыр кылаштап тургаш, аржыылды кайы-бир кижинин хойнунче октапкаш, ол кижиге четтирбейн долгандыр халааш орнунга олуруптарын кызыдар. Аржыыл апкан кижии тура халааш аржыыл октапкан кижинин чыпшыр четкеш, холда аржыылы-биле дескен кижинин хаптарын оралдажыр.

Эдек туттунуп ойнаары (Согур-азалап ойнаары)

Согур-аза иенин уругларын тудуп алырын кызыдар, иези уругларын камгалап, согур-азага бербезин кызыдар, а уруглар база-ла согур-азанын холунга кирбезин оралдажыр, а кирген кижини оюндан казыттырар.

Тывызыктар

- Холумда тудуп алдым, ам оскээр дамчыдар мен.
1. Сонуургап кылыр бис, маргыжып-даа ойнаар бис.
2. Уругларым ковей-даа бол, бээрин черле бодавас мен.
3. Тургаштын изиргендир маннай бээр бис.
4. Буттарывыс дыка шыырак, чангыс будум оон-даа шыырак.
5. Дуруп-дуруп октай каапкаш, хереглээним тудуп кылыр мен.
6. Эр кижинин уш оюну.

**Тывызыымны ыдыптым,
Тыпкан кижинин уламчылаар**

Аът чарыштырары

Аът чарыштырарда, «чугурук аът» болгаш «челер аът» деп ийи кезекке чарып алыр. Чарыштырар дээн аъттарны бир ай бурунгаарла белеткеп, соодуп эгелээр. А кажан чарыштырар хуну кээрге аъттарны чыылган чонну долгандыр чортур.

- * Бирээде – чаржыр аъттарны чон-биле таныштырары;
- * Ийиде – аяар чортуп, малдын шынганнары чарышка чанчыктырары;
- * Уште – аъттарны хооредир.

Кажыкты ойнаары

- Кажыкты дүжүрүп кагары;
- Кажыкты хожулап кагары
- Кажык адары;
- Кажык-биле аът чарыштырары;
- Кажыкты чыттырып кагары;

Кажыкты хожулап кагары

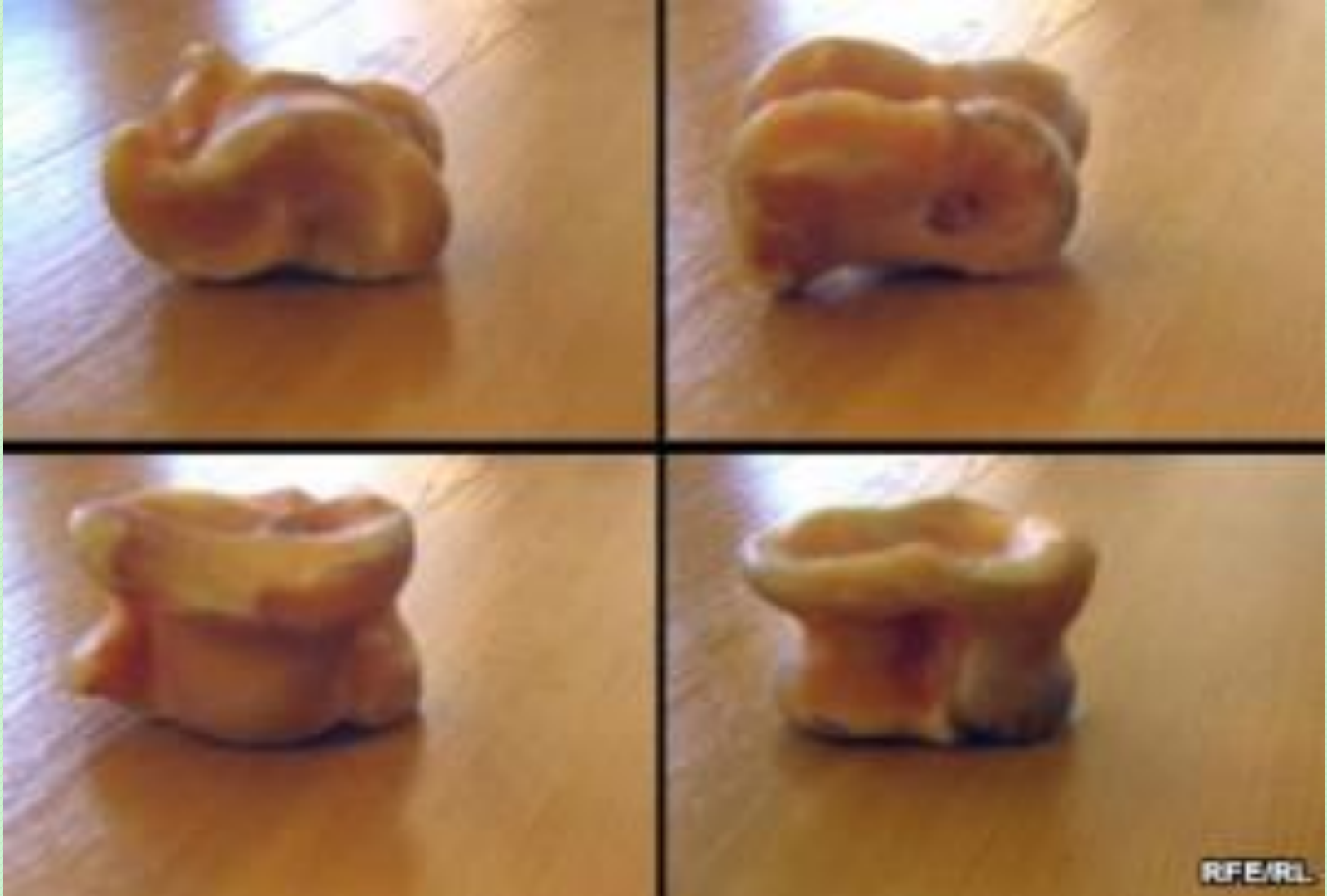
Кажык адары

Кажык-биле аът чарыштырары

Дорт берге

Баг адары

Баг адар оюннун кол-ла херексели чаа-согун болур. Бурунгу тыва улустун чаа-согун адарынын дээштиин, кашпагай, аваангыр чораан. Шаанда эр дирткен кижиге ыявыла чаны эки адып билир ужурлуг турган.

Чаа-согун адып маргыжарынын ийи хевири бар.

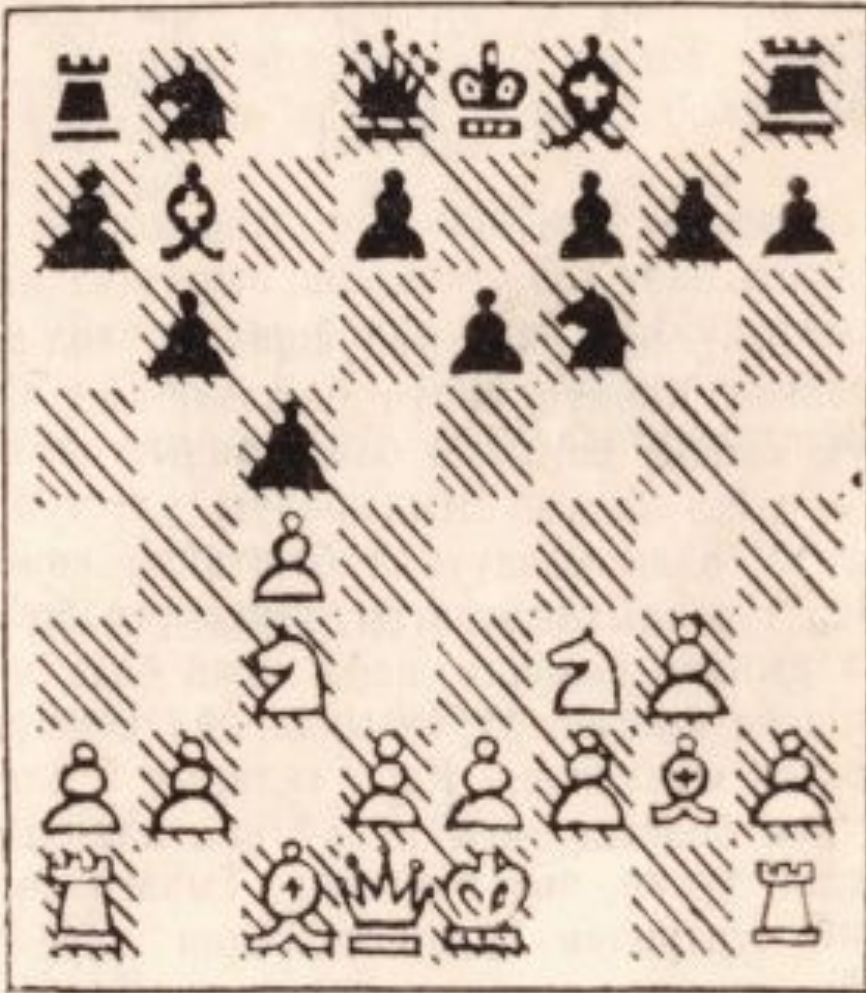
- * Бирээде – чаа-согун-биле баг адары;
- * Ийиде – кара адары.

Салаалар баштарынга ойнаар оюннар

- Чылгычылаар;
- Чыдыг кодан;
- Алдын орду;

Шыдыраа

Шаг шаанда шыдыраа оюну бугу делегейге Индиядан тарап унген дээр. Тывага шыдыраа оюну IV-IX вектерде тывылган бурунгу оюн болур. Ол оюн канчаар-даа аажок адаан моорейлиг, адыг-чарыштыг турган. Тыва хол-шыдыраа колдуунда амгы делегей шыдыраазындан ылгалбас. Ойнаар чурumu база-ла оюн-биле домей. Хол шыдырааны баштай даштар, сооктер (кажык, курутай), чзап каан ыяштар-биле ойнап чораан. Соолзуреди чангыс аайжыды чзап каан ыяш шыдыраа делгереп унген. Оон соолзуредир честен, хола, кургулчун, ак-демирден кудуп кылып эгелээн. Амгы уеде кандыг-даа материалдан кылып турар апарган, чижелээрge чонар даштан.

Ажылымнын туннели:

1. Тыва оюннарнын хевирлери янзы-буру. Оларны хой кижиги ойнаан тудум солун, хоглуг болур.
2. Тыва оюннар дугайында номнар, шинчилел ажылдары эвээш. Оларны коргускен, хамаарышкан чараш чуруктарны тып алыры берге.

Ынчалза-даа бистин
огбелеривистин ойнап
чорааны тыва оюннары хой.
Оларнын утказы солун, чараш.
Ону бис утпайн ойнап, бичии
чаштарывыска ооредир деп
туннелге келдим.

***КОРГЕНИНЕР
ДЭЭШ
ЧЕТТИРДИМ!!!***